

De Moft

De Moft

Verhalen over een berg en een bos

Mathilde Maijer

Wageningen

2026

Copyright © Mathilde Maijer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd of verzonden in enigerlei vorm of via enig medium, elektronisch of mechanisch, inclusief fotokopiëren, het maken van opnamen, of door elke informatiedrager en opvraagbaar systeem, zonder schriftelijke toestemming van de schrijver.

Eerste druk 2026

ISBN: geen

Uitgegeven in eigen beheer via BraveNewBooks

Wageningen

www.landschaplopen.com

Inhoud

Voorwoord.....	11
1 De naam Moft.....	13
Hoe oud is de naam?	13
Wat is een moft?	14
Is de Moft een berg of een bos?	15
Madres Mopates	17
Moft = heuvelrug.....	18
Terug naar de originele bronnen.....	18
2 De tijd van de Neanderthalers.....	20
Het land voordat het ijs kwam	20
150.000 jaar geleden: Saalien - ijs	20
125.000 jaar geleden: Eemien - het ijs smelt.....	26
110.000 jaar geleden: Weichselien - koud en guur	27
3 Jagers en verzamelaars.....	30
10.000 jaar geleden: Holoceen - warm.....	30
Prehistorie	31
4 Adela en Liutgard van Hamaland.....	32
Het hofstelsel	32
997 De verdeling van de erfenis van graaf Wichman	33
5 Boeren en heren	37
Van wie is de heuvelrug?	37
Buurschappen	38
Heren.....	43
Het leenstelsel	46
6 Wageningen krijgt stadsrechten	50

1263 Stadsrechten.....	50
7 Graaf Reinoud II.....	51
1326 Reinoud II bevestigt de stadsrechten van Wageningen	51
1335 Tienden over de Moft	52
1335 De wildgraaf van Lunteren tot Wageningen	53
1339 Gelre wordt een hertogdom	54
8 Mechteld en Maria	55
1372 De belegering van Grunsfoort.....	56
9 Ridder Willem en Johanna	57
1395 Ridder Willem laat zijn Johanna een stuk land na	57
10 Het klooster in Renkum.....	58
1405 Hertog Reinoud IV sticht het Vrouwenconvent in Renkum	58
1405 Het Klooster in Elten verpacht landerijen aan het nieuwe klooster.....	61
Particuliere schenkingen van bossen aan het klooster	62
1430 Het Klooster in Paderborn verpacht landerijen aan het klooster.....	65
De Schonehul (1).....	67
1570 Het klooster wordt onteigend	70
11 Catharina en Reiner van Gelre	71
1478 Catharina van Gelre geeft Grunsfoort aan Reiner	71
1502 Reiner van Gelre krijgt een perceel land.....	71
12 Regels uit Brussel	75
1543 Gelre verliest zijn zelfstandigheid	75
De Rekenkamer.....	75
Het Hof van Gelre en Zutphen	77
13 Konijnen schieten.....	78
1556 De Moft wordt verdeeld in zeven konijnenwarandes	78
1560 De konijnenwarande van Wilhelm von Bocholtz	81

Het Vrouwenpad	82
14 Beter beheer door de Rekenkamer	84
1561 Frederik van Rennes.....	84
Thomas Witteroos	86
1568 De Munkenkuil	87
1568 De Meiberg.....	90
1570 De overzichtskaart van het domein	90
15 Ruzies	96
1549 Wageningers moeten ook betalen	96
1550 Ruzie tussen het klooster en de bosmeester.....	99
1582 Wageningen mag geen stenen en grind meer graven	102
16 Johan van Sallandt en zijn hegge.....	105
1550 De Hegge van Johan van Sallandt, drost van Wageningen	105
1574 De noordgrens van Sallantshegge.....	105
De Schonehul en de Aldenweg (2)	108
2026 Sallantshegge nu	110
17 Bosmeester Sas en zijn Sassenkampen.....	112
1624 De eerste kamp.....	112
1630 De tweede kamp	113
18 Willem van Raesfelt op de Kortenbergh.....	117
1413 Jacob van Loet.....	117
1561 Reijner van de Sande en Johan de Ruijter.....	118
De Schonehul (3)	118
Het begin van het landgoed: gronden van het convent	119
1640 De eerste aankoop van domeingronden	120
1649 Uitbreiding van het landgoed.....	122
1654 De laatste uitbreiding.....	122

1655 De konijnenwarande van Van Raesfelt	124
1686 Sandrina van Stepraedt en Willem van Raesfelt.....	127
1686 Nooit van de Moft gehoord.....	129
1702 Kortenbergh en Grunsfoort komen in een hand	130
19 Nicolaes van Geelkercken	132
Van Geelkercken klievert op de kaart van Witterroos	132
1649 Een nieuwe kaart van het domein	133
De wildgraaf draait de verkeerde kant op.....	136
Sallantshegge en de struwellen van Grunsfoort	137
Heidebrand	138
20 Van Essen in Harten	141
1639 Van Essen koopt Harten	141
1750 De grens tussen Wageningen en Renkum	143
21 Van Balveren in Hoekelum	148
1649 Een hoekje erbij	148
1678 Het oude Hoekelum.....	149
1700 Wal van Hoekelum naar Quadenoord	149
1790 Hoekelum breidt uit	150
22 Uitverkoop van domeingoederen.....	153
1778 De Renessekamp.....	153
1793 De Scheidingslaan	155
1793 De Vierhoek	157
1798 Het bos van Van Rijn en Ockerse	158
De Wal van Thomas?.....	161
1809 Heideveld op de Wageningse Berg	163
Perceel L.....	165
Alles op de kaart	166

23 Het kadaster	167
1832 De eerste kadasterkaart	167
Slot.....	168
Wandelroutes	169
Wandelen door de bossen van het Convent van Renkum	169
Wandelen op een kaart uit 1654	173
Wandelen op een kaart uit 1798	180
Toegift.....	183
Archiefstukken	183
Literatuur	185
Websites.....	188
Kaarten	189
Dankbetuiging	190
Foto's	190
Index	191
Boeken in deze reeks.....	197
Fietsboeken van landschaplopen	199

Voorwoord

Verwacht geen encyclopedie, die waarheidsgetrouw en volledig moet zijn. Waarheidsgetrouw kan ik niet garanderen: we bestuderen eeuwenoude archiefstukken – de oudste uit 997, de jongste uit 1809 – en daarbij horen aannames, interpretaties en hypotheses. Maar we doen ons best onze hypotheses te onderbouwen.

Volledig probeer ik niet eens te zijn. Het boek van Klaas Bouwer over de domeinbossen op de Zuidwest Veluwe is behoorlijk volledig, en hoef ik hier niet over te typen. Datzelfde geldt voor het boek van Patrick Jansen over enkele landgoederen op de Moft. Mijn boek is een aanvulling daarop en geen alternatief ervoor. Voor een compleet beeld heb je ze alle drie nodig.

Verwacht hier oude verhalen, gebeurtenissen die zich lang geleden hebben afgespeeld in de bossen en heidevelden op de Moft. Gebeurtenissen die om een of andere reden hun weg hebben gevonden naar een archief. Omdat er ruzie over was, een proces over werd gevoerd, in elk geval omdat ze zijn opgeschreven en de papieren bewaard zijn.

Maar we beginnen nog veel langer geleden.

1 De naam Moft

Hoe oud is de naam?

Het bos tussen Bennekom, Wageningen en Renkum is bekend als het Moftbos. Hier en daar staat de naam op een bordje, een straat in Bennekom heet zo. Een enkeling vraagt zich af waar de naam vandaan komt, en de associatie met een mof, het scheldwoord voor een Duitser tijdens de Tweede Wereldoorlog ligt voor de hand. Immers, sporen van die oorlog liggen hier dichtbij: de Grebbeberg, Wageningen, de Slag om Arnhem. De verklaring past, maar is niet waar. Want de eerste vermelding van het bos de Moffet is uit 997.

In een brief schrijft Keizer Otto III op 18 mei 997:

Adhaec quatuor Foresta Steenwalt, Moffet, Wichmoet & Subort.

Mijn vertaling: Hierbij de vier bossen Steenwoud, Moffet, Wichmoet en Subort.

De zin is een mooi startpunt voor een boek over de Moft, maar helaas zijn kenners het er niet over eens of met het foresta Moffet wel onze Moft bedoeld wordt. Sommigen denken dat Otto vier bossen in de omgeving van Elspeet en Nunspeet bedoelt die dicht bij elkaar liggen en later deels, inclusief hun namen, zijn overstoven. In de 17de eeuw, 650 jaar nadat Otto de brief schreef, maakt Nicolaes van Geelkercken een kaart van de Veluwe, en noemt een gebied in de buurt van Vierhouten de 'Verwaaide Zandbergen'. De naam Vierhouten zou naar de vier bossen uit de brief van Otto verwijzen.

Dan is het wel toevallig dat ook daar een bos met de naam Moft zou hebben gelegen; het is nou niet bepaald een veel voorkomende bosnaam: dan waren het er twee, en nu is er nog eentje, onze Moft. Wij gaan er vanuit dat Keizer Otto III met zijn foresta Moffet wel degelijk onze Moft bedoelt, en dat onze Moft de enige Moft is in ons land. In verhaal 4 komen we erop terug.

1 De Veluwe in 1654. Kopergravure van Nicolaes van Geelkercken. 25 * 35 cm. Het noorden is linksonder. De Veluwe ligt tussen de IJssel, Zuiderzee, Utrechtse Heuvelrug en de Rijn. De Verwaaide Zandbergen zijn de duinen linksonder. De Moft ligt links van Wageningen; de windroos wijst er toevallig naartoe. GA 1551 4051-0020.

Wat is een moft?

Over de achtergrond van de naam Moft zijn kenners het ook niet eens. Op oude kaarten vinden we naast Moft ook Moeff en Moffet en zelfs Most en Moest, maar dat lijken schrijffouten die misschien wel veroorzaakt zijn door kopieerders van buiten de regio, die in verwarring raakten vanwege de overeenkomst in de ouderwetse S en F. Keizer Otto III schrijft Moffet.

Dat de eerste verwijzing zo oud is, betekent dat we in de etymologie ver terug moeten. We moeten terug naar de tijd ver voor het oudste opgeschreven zinnetje in het Nedelands 'hebben olla vogala'. We moeten terug naar de taal van boeren op de Veluwe, die niet schreven, terwijl het land geleidelijk overging op het christendom en de eerste monniken van alles gingen opschrijven in het latijn maar niet over de Moft. Dus hoe komen we erachter waarom middeleeuwse boeren dit gebied de Moffet noemden? Niet, we kunnen alleen hypothesen opperen.

Wij vinden twee etymologieën plausibel: de eerste is een link met het Gaelic 'magh fada', dat betekent 'long plain', vertaald als 'lange vlakte'. Onze Moft is wel degelijk lang, maar geen vlakte; het is een bos op een lange heuvelrug tussen twee lange vlaktes in. Misschien een lange hoogvlakte?

Een andere etymologie vinden we ook de moeite waard: een mof kan ook wijzen op een dik wollig ding dat op de grond ligt: een mof is een omhulsel of afdekking. Dan dachten ze dat de bosrijke heuvels van de Moft de lage vlaktes van de Rijn, de Gelderse Vallei en het Renkums Beekdal bedekten.

Is de Moft een berg of een bos?

Wat de vraag oproept: is de Moft een heuvelrug of een bos? Voordat we met dit boek begonnen, noemden we het domein van de hertog waarvan Witteroos en Van Geelkercken (die in verhaal 14 en 19 uitgebreid aan de orde komen) in de 16de en 17de eeuw prachtige kaarten hebben getekend, de Moft. En zo lezen we het ook in de meeste literatuur.

De eerste stap deden we toen we ons realiseerden dat het domeinbos slechts een deel is van het hele bos. Het inzicht brak door dat oude informatie over de Moft – zoals de twee genoemde kaarten van Witteroos en Van Geelkercken – is geschreven voor en door machthebbers over dingen die zij belangrijk vonden: de twee kaarten beelden het domein van de hertog af. We nemen aan dat in een tijd dat het land leeg was en bezit niet werd afgebakend, omwonenden het woeste bos als een geheel beschouwden, ongeacht de formele eigenaar (de graaf) die ze niet kenden en nooit zagen. Stap een is dus: de Moft is groter dan het domein van de hertog uit de 16de eeuw.

Toen we ons meer gingen verdiepen in de etymologie, en linken boven kwamen met lange vlaktes en hoogvlaktes, deden we stap twee en bedachten we dat we in oude archiefstukken meestal **op** de Moft en bijna nooit **in** de Moft lezen. Nou zegt dat niet alles: wij zaten vroeger op school, en niet in school. Maar toch..... Stap twee is dus: de Moft is niet het bos maar de heuvelrug zelf waar het bos op groeit.

Bos en heuvelrug overlappen. We bedachten dat het niet toevallig is dat het bos op de heuvelrug ligt: de heuvelrug is droog en zanderig en is niet geschikt als landbouwgrond. Daardoor bleef de heuvel bebost, terwijl de vallei ontgonnen werd.

Inmiddels denken wij dat de Moft een middeleeuwse naam is voor de lange hoge droge beboste heuvelrug tussen de lage vlaktes van de Gelderse Vallei en de Vallei van Wolfheze die men in die tijd aan het ontginnen was. Waarom de boeren de heuvelrug zo noemden, kunnen we niet meer achterhalen. Maar wij vinden het meest waarschijnlijk dat ze de beboste heuvelrug noemden naar de opvallende

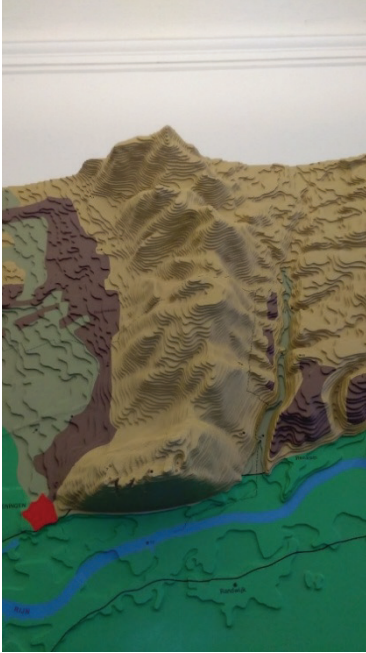
vorm, die ze vonden lijken op een mof, een wollig kussen dat de grond afdekt.

2 De Moft vanuit het zuiden lijkt op een wollig kussen op de grond.

Hoe opvallend de berg ligt tussen de twee vlaktes

kunnen we mooi laten zien met de maquette van Bieleman. We laten hem zelf aan het woord (e-mail van 1 november 2018):

De maquette die ik in 1987 maakte van Wageningen e.o. heeft een horizontale schaal van 1:10.000; 1,40 m bij 1,40 meter. Wat betreft de verticale schaal: ieder laagje triplex is 1 meter. De maquette is gemaakt op basis van een hoogtelijnen kaart die ik zelf maakte op basis van de hoogtepuntenkaart (schaal 1:10.000) van de Topografische Dienst.

Het origineel hangt aan de muur in museum De Casteelse Poort in Wageningen.

3 Bieleman heeft voor zijn maquette van elke meter hoogteverschil een plaat gefiguurzaagd en die platen op elkaar geplakt. Dergelijke huisvlijt is alleen te vergelijken met het borduren van de Nachtwacht in kruissteek.

4 Detail van kaart 1 met het Moff Bos. Rechtsboven de windroos. Langs de Hartensebeek, die net boven Wageningen de Rijn in stroomt, lezen we Renckum, Grunsfort, Harten en Moff bos.

Wij denken dat mensen in de middeleeuwen verbaasd waren over de lange opvallende rug. Dat ze de rug een naam gaven die daarmee verband houdt.

Madres Mopates

In elk geval hechten wij geen waarde aan Matres Mopates als etymologie. De Matres Mopates als etymologie is gebaseerd op klankovereenkomst (Mopates lijkt op Moft). Bovendien zou de Zonnenberg als naam voor een heuvel in de Moft

een heidense afkomst kunnen verraden. Men haalt er ook bij dat de middeleeuwse kerk op de berg aan St. Jan is gewijd, die zijn geboortedag viert op 24 juli, midden in de zomer wanneer ook vruchtbaarheidsfeesten plaats vinden, en dat een bijnaam voor het heuveltje bij Kortenbergh het Sint Jansheuveltje is. En dat er in Nijmegen een steen met de inscriptie *Madres Mopates* is gevonden.

Wij vinden het vergezocht: Nijmegen is geen Wageningen, in Oosterbeek is ook een Sonnenberg, in Arnhem is een St. Jansbeek en St. Janskerken zijn er zoveel. Er is immers een Sint Jan de Evangelist en een Johannes de Doper: twee Sint Jannen als wegbereiders voor het Christendom.

Moft = heuvelrug

Ook al hebben we geen bewijs, wij gaan de naam gebruiken voor de heuvelrug die ook nu weer bebost is. We weten dat velen nu hun wenkbrauwen fronsen, want we lezen het overal anders, maar dat is tekenend voor dit boek: we maken meerdere keren keuzes tussen het verhaal dat we lezen in literatuur uit de 20ste eeuw en een ander beter gedocumenteerd verhaal, omdat we telkens consequent terug gaan naar de originele bron. Bronnen die we zelf lezen en transcriberen – en onze transcripties voegen we toe aan dit boek. We gebruiken zo min mogelijk secundaire literatuur die refereert naar andere secundaire literatuur.

Waarbij we wel gaandeweg steeds meer respect kregen voor mensen die vroeger archiefonderzoek deden: wij hebben het in 2026 zoveel gemakkelijker nu we documenten van eeuwen oud kunnen laten scannen en op ons gemak thuis kunnen doornemen. Respect voor mensen die vroeger naar een archief moesten reizen, daar ter plekke oude moeilijk leesbare stukken moesten overschrijven – en dan thuis dachten ‘zou daar niet in plaats van het woord *en* het beter passende *in* hebben gestaan?’ Wij kijken dan eenvoudigweg nogmaals op ons scherm en maken een keuze.

Terug naar de originele bronnen

Deze inleiding vertelt waarom we dit boek wilden schrijven: er zingen teveel verhalen rond.

Ten eerste kennen meer mensen de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog dan een brief uit 997, dus een mogelijke link tussen Moftbos en Mof is gemakkelijk gelegd. Iets dergelijks geldt voor de *Madres Mopates* hypothese:

mensen weten dat de Romeinen hier in de buurt zijn geweest, terwijl de geschiedenis van de vroege middeleeuwen, toen hier Saksen en Franken woonden, leefden en wellicht een heuvelrug een naam gaven, minder bekend is. Sommigen willen bovendien graag dat de geschiedenis in hun omgeving gelinkt kan worden aan de Romeinen – dat geldt beslist niet alleen voor onze Moft.

Ten tweede kunnen we bronnen niet zomaar vertrouwen. Bronnen zijn gekleurd naar het doel dat ze dienen: een cartograaf die een bos moet karteren voor een machtshebber legt de grenzen net iets gunstiger neer voor zijn baas; diezelfde cartograaf is minder nauwkeurig met de details rondom het gebied dat hij karteert; getuigen in een proces vrezen wat hen boven het hoofd hangt als ze iets beweren wat ongunstig is voor hun baas; dingen die algemeen bekend zijn worden niet opgeschreven; een scriptie moet op tijd af zijn.

Ten derde blijven misvattingen lang rondzingen ook al zijn ze al lang weersproken. Mensen schrijven een vermoeden op (wij ook), anderen schrijven dat over en een onzekere aanname groeit uit tot een veel geciteerde bron. Correcties verspreiden zich langzamer dan een aantrekkelijke misvatting.

Wij hopen dat ons boek bijdraagt aan het corrigeren van misvattingen of in elk geval aan het bevragen ervan. Maar we voegen er vast ook een aantal toe.

2 De tijd van de Neanderthalers

De Moft is het zuidelijke hoge deel van de Edese Heuvelrug. De Sijsselt hoort erbij, het Ederbos niet. De top van de Moft ligt in de Sijsselt. Ten noorden van de Sijsselt zet de heuvelrug zich lager voort tot aan Lunteren, maar dat deel is nooit Moft genoemd voor zover we het hebben kunnen nagaan.

De Neanderthalers zwierven 160.000 jaar door ons gebied en vast ook over de Moft. Elke persoon leefde vast korter dan wij nu, maar met zijn allen hebben ze twee ijstijden mee gemaakt. Hoe zag hun land, en dan specifiek de heuvelrug die wij de Moft noemen, er uit?

Het land voordat het ijs kwam

Het zand, grind, stenen en zwerfkeien onder onze voeten op de paden op de Moft zijn miljarden jaar oud, maar de heuvelrug bestaat pas 120.000 jaar. De eerste Neanderthalers kenden geen Moft, want die was er nog niet. Wat zagen ze wel?

Wandelen door het oude land met Neanderthalers

Toen al waren er Neanderthalers, maar of die hier geweest zijn? Laten we eens met hen mee lopen:

We lopen met de eerste Neanderthalers zover mogelijk deze kant op, maar we komen niet ver. We zien een delta vol water en moerasbossen: een ondoordringbaar gebied voor ons die geen boten kennen. We hebben hier niets te zoeken; we voelen ons thuis in hoge droge gebieden zoals de Ardennen.

150.000 jaar geleden: Saalien - ijs

En dan komt het ijs. IJstongen zoeken zich een weg naar het zuiden door de dalen van de Maas en de Rijn. Deze rivieren zien hun miljoenen jaar oude weg naar de Noordzee geblokkeerd en zoeken een nieuwe uitgang. Ze buigen af naar het westen waar ze nu nog liggen langs de Betuwe.